

Dierenwelzijn als basiswaarde van voedselkwaliteit **Ir. Marijke de Jong-Timmerman** **de Dierenbescherming**

Inleiding

In Nederland worden per jaar meer dan 400 miljoen dieren gehouden en gedood voor de productie van vlees, vis, zuivel en eieren. Na de Tweede Wereldoorlog is de veehouderij in Nederland in sterke mate gegroeid en geïntensiveerd. Door het voedselgebrek en de armoede op het platteland waren de belangrijkste doelen voor de landbouw het realiseren van voedselzekerheid voor een redelijke prijs, het verhogen van de productie en een vrije interne markt met een redelijke welvaartspeil voor de eigen boeren. De overheid stimuleerde deze ontwikkelingen en het landbouwkundig onderzoek maakte het mogelijk. De kleinschalige, relatief extensieve vormen van veehouderij zijn inmiddels grotendeels verdwenen en heeft plaatsgemaakt voor een enorme schaalvergroting en intensivering. Nederland is het tweede exporterende land in de wereld op het gebied van landbouwproducten en de strategie van de Nederlandse boeren is nog steeds grotendeels gericht op het nog efficiënter en goedkoper produceren en schaalvergroting. Door de kostprijsefficiëntie zijn de prijzen van de voedselproducten in al die jaren weinig gestegen. De Nederlandse consumenten zijn gewend aan goedkoop voedsel.

Als gevolg van de intensivering en de schaalvergroting is het welzijn van landbouwhuisdieren steeds meer in het gedrang gekomen. De hoeveelheid ruimte per dier is kleiner geworden, de hokken kaler en uitloop naar buiten is grotendeels verdwenen. Het publiek weet nauwelijks meer hoe landbouwhuisdieren gehouden worden, want het bedrijf speelt zich af achter de gesloten deuren van de stallen. Ook de fokkerijbedrijven die de landbouwhuisdieren aanleveren, hebben een sterke concurrentieslag doorgemaakt. Er zijn nu wereldwijd nog slechts twee fokkerijbedrijven voor leghennen en drie voor vleeskuikens. De concurrentie veroorzaakt een voortdurende eenzijdige genetische selectie op dieren met een nog hogere productie, zoals een hogere melkgift, een snellere groei, meer vleesaanzet, magerder vlees, meer eieren enz. Dit heeft geleid tot de nodige welzijnsproblemen.

In dit essay worden de meest prangende problemen van dierenwelzijn in de veehouderij aangegeven. Vervolgens wordt een beschrijving gegeven van de belangrijkste betrokkenen in de keten van productie tot consumptie van dieren en dierlijke producten en worden de mogelijke oplossingen besproken voor de verbetering van de voedselkwaliteit met als randvoorwaarde een acceptabel dierenwelzijn.

Voedselkwaliteit

Voedselproductie is al lang geen puur Nederlandse aangelegenheid meer. Nederland is de tweede in grootte in de wereldhandel voor wat betreft dierlijke producten. Het grootste deel van de dierlijke productie is bestemd voor de export, voor sommige producten zelfs 80%. Bovendien worden er ook veel dierlijke producten direct of indirect (verwerkt in voedingsmiddelen) geïmporteerd vanuit de hele wereld, vaak uit landen waar het welzijn van dieren geen rol van betekenis speelt. Dit maakt de problematiek van voedselkwaliteit en –consumptie complexer en de weg naar een duurzame voedselkwaliteit moeilijker.

De Dierenbescherming gaat bij haar beleid uit van de erkenning van de intrinsieke waarde van dieren. Dit houdt in dat dieren een eigen waarde hebben, met eigen belangen, los van de nutswaarde die zij voor de mens hebben. Het welzijn van dieren die worden gehouden voor de productie van voedsel moet een vanzelfsprekend en onlosmakelijk onderdeel van voedselkwaliteit uitmaken. Bij (verwerkte) dierlijke producten waarbij het welzijn van de dieren niet in orde is, ook al is aan andere randvoorwaarden zoals voedselveiligheid en milieu wel voldaan, kun je in de ogen van de Dierenbescherming niet spreken van voedsel*kwaliteit* of duurzaam geproduceerd voedsel.

Welzijn van dieren

Tegenwoordig is het wetenschappelijk breed geaccepteerd dat dieren cognitieve en emotionele systemen hebben ontwikkeld. Ook is bekend dat vissen pijn en stress kunnen ervaren. Dieren kunnen leren van ervaringen en anticiperen op komende gebeurtenissen en ze kunnen positieve en negatieve

emoties hebben. De Dierenbescherming definieert welzijn als de kwaliteit van het leven van dieren zoals het door het dier zelf wordt ervaren. Aangezien dieren kunnen lijden en wezens met gevoel zijn, is het moreel onacceptabel om dieren die door mensen worden gehouden en daarmee onder de verantwoordelijkheid van de mens vallen, (chronisch) te laten lijden.

Bij het ontwikkelen en aanpassen van huisvestingssystemen dient te worden uitgegaan van de behoeften van dieren. De huisvesting en verzorging van dieren moet worden aangepast aan het soortelijke gedrag van dieren. Om een goed huisvestingssysteem te kunnen ontwerpen, moet men kennis hebben van het soortelijke gedrag en de behoeften van dieren. Wanneer aan deze voorwaarde wordt voldaan, kan met redelijke zekerheid worden aangenomen dat het welzijn van de dieren acceptabel is. Uiteraard moeten de diverse behoeften van de dieren goed in de huisvesting te worden geïntegreerd. Bij alle huisvestingssystemen moet daarom altijd worden getoetst of de huisvesting inderdaad voldoet aan de behoeften van de dieren door middel van monitoring. Naast de omgeving (huisvesting en management) hebben ook de handelingen en ingrepen die met de dieren worden gedaan (waaronder transport en doden) en de fokkerij invloed op het welzijn van dieren.

Dierenwelzijnsproblemen

De intensivering van de veehouderij gaat nog steeds door. Zo dreigen er steeds meer melkkoeien permanent op stal te worden gehouden. Enkele zeer ernstige excessen op het gebied van dierenwelzijn zullen op termijn, als gevolg van wetgeving niet meer voorkomen, maar er zijn nog steeds ernstige problemen. Enkele voorbeelden van zulke excessen (in willekeurige volgorde) worden hieronder genoemd.

Leghennen

Leghennen worden vaak in zogenaamde legbatterijen gehouden. Alhoewel in Nederland tegenwoordig meer dan de helft van de leghennen in scharrel- en vrije uitloop systemen worden gehouden, zit in de rest van Europa bijna 90% van de leghennen nog in batterijkooien. In de legbatterij kan een kip een aantal essentiële gedragsbehoeften niet uitvoeren, zoals stofbaden, scharrelen, een ei leggen in een legnest en op stok gaan. Verder is de ruimte per dier zeer beperkt. In 2012 wordt de legbatterij in de EU verboden. De zogenaamde verrijkte kooi is echter wel toegestaan. De ruimte per dier en de mogelijkheid om te stofbaden en te scharrelen zijn in dit systeem nog steeds zeer beperkt. Deze kooi is geen echte verbetering voor het welzijn van leghennen en wordt daarom door de Dierenbescherming afgewezen. Een complicatie voor het verbeteren van het welzijn van leghennen is dat in vrijwel alle producten waarin eieren zijn verwerkt, legbatterij eieren worden gebruikt, vaak uit landen waar de kippen in nog slechtere omstandigheden zitten dan in de EU.

Vleeskuikens

Eén van de meest ernstige excessen in de veehouderij is de vleeskuikenhouderij. Jarenlang zijn vleeskuikens geselecteerd op een snelle groei en een hoog gewicht. Nog steeds wordt deze markt gedreven door het streven naar een zo hoog en efficiënt mogelijke productie, waarbij het welzijn van de dieren te weinig aandacht krijgt. De vleeskuikens groeien in 6 weken van een klein kuikentje tot grote, maar nog jonge kippen. Ze hebben chronische pijn aan de poten, borstblaren, buikwaterzucht en groeien letterlijk dood, omdat het hart de snelle groei niet aankan. De ouders van de vleeskuikens zijn op dezelfde snelle groei en een hoog gewicht geselecteerd en worden beperkt gevoerd, omdat ze anders te zwaar worden en geen eieren meer kunnen leggen of kunnen paren. Deze dieren lijden hun hele leven chronische honger. Als iemand zijn (gezelschaps)dier honger laat lijden, zou hij in het kader van artikel 36 van de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren worden geverbaliseerd voor het onthouden van de nodige zorg. Bij het houden van vleeskuikenouderdieren wordt dit (oogluikend) toegelaten. Naast de fokkerij zorgt ook de huisvesting van vleeskuikens voor de nodige welzijnsproblemen. Vooral de zeer hoge dierbezetting in de stal, tot wel 25 of meer dieren per m², veroorzaakt veel dierenleed.

Varkens

Nog altijd worden in de gangbare varkenshouderij veel zeugen gehuisvest in een krappe ligbox waarin zij zich niet kunnen omdraaien. Gevolg is een gebrek aan bewegingsvrijheid en sociale contacten. In Nederland moeten uiterlijk in 2008 - en in de rest van de EU uiterlijk in 2013 - alle zeugen in groepen gehuisvest worden. Maar de vloer mag voor het grootste deel uit rooster bestaan en een zachte ligbedding van stro of ander strooisel op het dichte vloerdeel is niet verplicht. Als de zeug moet werpen krijgt ze geen materiaal om een nest te bouwen.

Biggen worden veel te vroeg bij de moeder weggehaald. Gevolg daarvan is dikwijls een shock en ziektes als diarree, waartegen dan weer antibiotica moet worden gegeven. De varkens worden in circa zes maanden vetgemest tot zo'n 85 à 110 kilo. Dit gebeurt in prikkelarme, kale hokken met een hoge bezettingsdichtheid. De vloer bestaat voor het grootste deel uit rooster. Op het dichte deel ligt geen stro of ander strooisel voor een zachte ligbedding, om in te wroeten, of om op te kauwen. Het onverdoofd castreren van biggen, gedaan uit louter handelsbelangen, is ondanks vele inspanningen nog steeds een dagelijkse praktijk.

Konijnen

Konijnen voor de vleesproductie worden gehouden in gazen kooien zonder enige omgevingsverrijking of strooisel. De dieren hebben veel te weinig ruimte om normaal te kunnen bewegen. Door het gebrek aan beweging hebben de volwassen konijnen zwakke botten en rugafwijkingen. Veel volwassen konijnen hebben verwondingen aan hun poten. Door het dunne draadgaas waar ze altijd met hun voetzolen op moeten rusten, ontstaan er beschadigingen die kunnen uitmonden in pijnlijke wonden. Volwassen rammen en voedsters worden individueel in kooien gehouden, ondanks het feit dat konijnen, net als de andere landbouwhuisdieren, sociaal levende dieren zijn.

Vissen

De aquacultuur is een groeiende tak. Er worden steeds meer vissen en verschillende vissoorten gehouden. Vanwege de overbevissing wordt de aquacultuur gestimuleerd door de overheid. Er is nog relatief weinig kennis over het welzijn van vissen. Eerst moest wetenschappelijk worden aangetoond dat vissen wel degelijk pijn en stress kunnen ervaren. Nu dit eindelijk breed wordt geaccepteerd komt het onderzoek naar het welzijn van vissen op gang.

Het doden van vissen is een van de meest gruwelijke praktijken. Vissen worden niet bedwelmd voordat ze worden gedood. Ze stikken aan de lucht, worden levend van hun ingewanden ontdaan, worden levend op ijs gelegd of zelfs in een zoutbad, zoals bij paling de gangbare praktijk is. Sommige vissoorten zijn nog minstens een half uur bij bewustzijn, voordat ze dood gaan. Er is voor een aantal vissoorten bekend hoe ze wel op een acceptabele manier bedwelmd en gedood kunnen worden, maar deze systemen worden nog niet in de praktijk gebruikt, omdat wetgeving ontbreekt en de sector het niet zelf oppakt. Overigens gelden deze manieren van 'doden' niet alleen voor de in de aquacultuur gehouden vissen, maar ook voor de visserij.

Maatschappelijke ontwikkelingen

De publieke opinie over de manier waarop de dieren werden gehouden veranderde vanaf de jaren 70. Mede door de opkomst van (ethologisch) onderzoek en de groeiende kennis over (on)welzijn van dieren groeide de kritiek op de veehouderij. Diverse dierziektecrises vanaf de jaren 90 zorgden ervoor dat de kritiek op de manier waarop er in de veehouderij met dieren werd omgegaan alleen maar groter werd. Dierenwelzijn is inmiddels een maatschappelijk item geworden. Er zijn meerdere maatschappelijke groeperingen die zich inzetten voor de belangen van dieren. Het thema speelde zelfs een rol bij de verkiezingen in november 2006. Het besef van urgentie dat er iets moet gebeuren is bij de meeste actoren in het veld wel aanwezig en er zijn wel verbeteringen te bespeuren, maar het gaat langzaam en met kleine stapjes. De discussies over dierenwelzijn zullen echter niet verdwijnen. Een volgende stap is het opnemen van dierenrechten in de Grondwet. Een initiatief wetsvoorstel met deze strekking is door Groen Links ingediend bij de Tweede kamer. De Raad van State ziet geen belemmeringen tegen dit wetsvoorstel.

Markt

In de huidige maatschappij is liberalisering van de wereldmarkt het leidende principe. Voor deze vrije wereldhandel zijn regels vastgelegd binnen de WTO. Deze regels zorgen ervoor dat landen niet zonder meer hun grenzen mogen sluiten voor bepaalde (ongewenste) producten of verdergaande eisen mogen stellen. In Nederland let de waakhond NMA erop dat bedrijven niet zomaar onderlinge (prijs)afspraken maken. Ten tijde van de MKZ uitbraak spraken enkele supermarkten onderling af om een heffing van een dubbeltje op de melk te zetten om de getroffen boeren te kunnen compenseren. Dit werd meteen door de NMA verboden, omdat het maken van prijsafspraken nu eenmaal tegen de regels is, ook al dienen ze een goed doel. Economen zeggen dan ook dat er binnen de economie weliswaar enige sprake is van moraliteit, maar dat deze een ondergeschikte rol speelt. De eenzijdige oriëntatie van de markt op concurrentie en kostprijsverlaging leidt ertoe dat er niet ver vooruit wordt gekeken. De markt kan slecht rekening houden met de lange termijn. Je hoort het bedrijfsleven vaak zeggen dat ze niet verder dan 5 jaar vooruit kunnen kijken. Dergelijke belemmeringen leiden niet snel tot substantiële veranderingen in de veehouderij. Er vinden slechts graduele, kleine veranderingen

plaats die vanuit de bestaande situatie worden gerealiseerd. De veehouderij is als gevolg van economische principes sterk geïntensiveerd. Vanuit ditzelfde principe is het moeilijk om deze ontwikkeling uitsluitend via de vrije markt terug te draaien.

Overheid

Algemeen

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft de overheid de ontwikkeling van de intensieve veehouderij gestimuleerd. Het Ministerie was een sectorministerie dat vooral de belangen van boeren behartigde. Begin jaren 80 kreeg het dierenwelzijnsbeleid een plek in het overheidsbeleid en in 1992 kreeg het welzijn van dieren een plek in de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren.

Maar ondanks deze ontwikkelingen voeren de economische belangen van de veehouderij nog steeds de boventoon. Als bepaalde dieronvriendelijke systemen eenmaal gemeengoed zijn geworden in de praktijk, is het een heel moeizaam en langdurig proces om deze uit te bannen en te vervangen door diervriendelijker systemen. Bovendien wordt vooral voortgebouwd op bestaande huisvestingssystemen en worden in wetgevingsprocessen slechts kleine stapjes vooruit gemaakt. Met name in de zuidelijke en oostelijke lidstaten van de EU wordt het dierenwelzijn niet als een belangrijke, maatschappelijke waarde beschouwd. Daarom worden bij de invulling van wetgeving in de EU moeizame compromissen gesloten, waarbij het dierenwelzijn slechts een beetje verbeterd wordt. Alhoewel de overheid dierenwelzijn nu wel serieus neemt, wordt er nog steeds teveel rekening gehouden met de belangen van de achterblijvers in de veehouderij. De laatste 4 jaar zijn door het vorige kabinet sommige verworvenheden op het gebied van dierenwelzijn zelfs weer teruggedraaid, zoals een voorgenomen verbod op de nertsenhouderij en de verrijkte kooi voor leghennen. Met het dogma "van zorgen voor naar zorgen dat" laat de overheid het initiatief voor een groot deel aan de markt over. In de vorige paragrafen is gesteld dat de vrije markt geen normen en waarden kent en de economische druk tot nu toe vooral heeft gezorgd voor verdere intensivering en verslechtering van dierenwelzijn. En dit is zonder een daadkrachtige en sturende overheid moeilijk terug te draaien.

Wetgeving

Wetgeving is een belangrijk instrument om het dierenwelzijn te verbeteren. Ook al gaan de normen wat betreft de Dierenbescherming lang niet altijd ver genoeg, toch is het een onmisbaar instrument om in ieder geval een bodem in de normen voor het houden van dieren te leggen. Deze normen gelden dan voor alle sectoren en ook voor de dieren die voor de export bestemd zijn. Soms worden normen voor dierenwelzijn pas in regelgeving geïmplementeerd als voorlopers in de sector hebben laten zien dat een bepaald huisvestingssysteem goed werkt in de praktijk. Voorbeelden hiervan zijn groepshuisvesting voor kalveren en zeugen en volièrestallen voor leghennen. Een tegengesteld voorbeeld dat dit is echter de verrijkte kooi voor leghennen. Deze kwam op het moment van invulling van de regelgeving nog niet voor in de praktijk, maar de normen voor dergelijke systemen werden toch in de EU regelgeving opgenomen, bij wijze van compromis. Zo verlopen welzijnsverbeteringen via wetgeving slechts zeer langzaam met marginale verbeteringen en duurt het daarom zeer lang voordat zeer dieronvriendelijke en maatschappelijk ongewenste systemen verdwijnen.

Een ander knelpunt met betrekking tot regelgeving is dat de controle, handhaving en vervolging van overtreders door de overheid zeer onder de maat is. Bedrijven worden gemiddeld eens in de 10 à 15 jaar bezocht voor een controle op de welzijnsregelgeving. Vaak komen de controles op dierenwelzijn in de knel door incidenten als uitbraken van dierziekten. De AID stelt meestal andere prioriteiten, zoals strenge controles op de ophokplicht voor pluimvee.

Financiële maatregelen

Naast minimumnormen in wetgeving kan de overheid andere instrumenten inzetten om het welzijn van dieren verder te verbeteren. Financiële prikkels en andere stimulerende maatregelen voor bedrijven die welzijnsverbeteringen willen doorvoeren, zijn nodig om maatregelen door te voeren die boven de wetgeving liggen. Het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid, beleid dat voorheen verhoging van de productie stimuleerde, biedt nu meer mogelijkheden om een duurzame veehouderij te stimuleren. Dierenwelzijn is daar weliswaar een onderdeel van, maar er is nog te weinig geld gereserveerd voor het bevorderen van dierenwelzijnsmaatregelen. De onlangs geïntroduceerde maatlat duurzame veehouderij, geeft veehouders financiële voordelen als ze investeren op het gebied van milieu en dierenwelzijn.

Er is al lange tijd een discussie gaande over de effectiviteit en de wenselijkheid van bepaalde ingrepen in de prijzen. Te denken valt aan BTW-differentiatie, accijns of heffingen. Het doel van dergelijke maatregelen is het verkleinen van de prijsverschillen tussen gangbaar (en dus zeer intensief) geproduceerde producten en meer diervriendelijk geproduceerde producten, volgens het

principe “de vervuiler betaalt”. Een heffing op dieronvriendelijke producten zou ook voor producten uit het buitenland moeten gelden en het geld zou ten goede moeten komen aan diervriendelijke initiatieven en producten.

Labelling

Een belangrijke rol van de overheid kan liggen in het bevorderen van de herkenbaarheid van producten door middel van etikettering in bijvoorbeeld drie niveaus van dierenwelzijn. De normen van de niveaus en het juiste gebruik van de claims door bedrijven kunnen door de overheid worden vastgesteld en gecontroleerd. Een voorbeeld van een dergelijk systeem dat reeds in de EU is ingevoerd, is de verplichte labelling van tafeleieren. Op de doosjes van de eieren en op de eieren zelf moet worden aangegeven in welk huisvestingssysteem het ei geproduceerd is. Dit geldt ook voor eieren uit derde landen, waarbij de aanduiding “huisvesting onbekend” kan worden aangegeven als niet bekend is uit welk systeem het ei afkomstig is. De invoering van deze labelling is weliswaar ingegeven door handelsoverwegingen, het voorkómen van oneerlijke concurrentie, maar de consument kan hiermee wel een duidelijke en betrouwbare keuze maken. Verplichte labelling voor dierenwelzijn zou ook voor andere dierlijke producten ingevoerd kunnen worden. Zeker voor vlees, een zeer anoniem product, kan dit een bijdrage leveren aan de herkenbaarheid. Een struikelblok voor verplichte labelling kan echter de WTO zijn. Volgens de WTO regels is vlees geen onderscheidend product, omdat je aan het stukje vlees niet kunt zien onder welke omstandigheden het geproduceerd is. De overheid kan onderzoeken op welke manier, rekening houdend met de WTO, toch een systeem van verplichte labelling kan worden opgezet. De Europese Commissie heeft in het Animal Welfare Action Plan aangegeven labelling op het gebied van dierenwelzijn een belangrijk speerpunt voor de komende jaren te vinden.

Overig

De overheid blijft de belangrijkste financier van (fundamenteel) onderzoek naar het welzijn van dieren. In plaats van het budget elk jaar te verkleinen, zou er juist de komende jaren meer geld aan fundamenteel en praktijkgericht dierenwelzijnsonderzoek besteed moeten worden. De overheid moet er ook aan bijdragen dat nieuw ontworpen diervriendelijke huisvestingssystemen gerealiseerd kunnen worden. Nu blijven goede initiatieven nog te vaak steken op financiële en bestuurlijke problemen om in de praktijk geïmplementeerd te kunnen worden. Er zijn forse bedragen nodig om dit met instrumenten als investeringssteun en ontwikkelingsruimte mogelijk te maken. De overheid kan door middel van langdurige voorlichtingscampagnes de bewustwording bij het publiek over het welzijn van dieren vergroten.

Bedrijfsleven

Veehouderijsector

Nederlandse boeren hebben gedurende de laatste 50 jaar geïnvesteerd in steeds intensievere huisvestingssystemen. Deze systemen vergen hoge economische investeringen. In feite zijn de boeren wellicht evenzeer het slachtoffer van de huidige situatie als de dieren die zij houden. Het besef dat het roer om moet is bij individuele boeren reeds langer aanwezig. Een aantal heeft reeds de bewuste keuze gemaakt voor de biologische houderij. De bestuurders van de sectoren houden echter in hun standpunten teveel rekening met de (soms kleine groep) achterblijvers. Door dit defensieve en afremmende gedrag is het moeilijk om een grote omslag in denken en doen in de sector te realiseren. Het is daarom essentieel om coalities te sluiten tussen partijen die wel vooruitgang willen boeken (*coalition of the willing*). Het vertrouwen in de sector zal toenemen als de sector zelf heeft gekozen voor het nemen van eigen verantwoordelijkheid.

Boeren hebben het echter tegenwoordig lang niet meer alleen voor het zeggen hoe er geproduceerd wordt. Van een aanbodgestuurde markt is er veel meer een vraaggestuurde markt ontstaan. Andere schakels in de keten, zoals de slachterijen en de eierpakstations, maar vooral de supermarkten, hebben nu veel meer invloed op de eisen die aan de productie gesteld worden.

Supermarkten

Supermarkten verzuchten vaak dat er een toenemende maatschappelijke druk op ze gelegd wordt om meer aandacht aan dierenwelzijn te besteden. Zij zijn echter van mening dat de overheid dit moet regelen. Wat ze hierbij niet vermelden, is dat ze hun producten uit de hele wereld inkopen. Het is dan ook geen probleem voor ze, om als de Nederlandse producten door strengere eisen duurder worden, de producten uit het buitenland te halen, waar er niet of nauwelijks regels zijn.

De grootste supermarkten kopen producten in die voldoen aan de door hen zelf opgestelde Eurep-GAP normen. Deze normen zijn er al voor AGF en worden uitgebreid met normen voor dierlijke

producten. De normen richten zich vooral op voedselveiligheid. Dierenwelzijnsnormen zijn vrijwillig en moeten alleen voldoen aan de regelgeving van het land van herkomst. Als daar geen regels zijn, kunnen dus dierlijke producten worden ingevoerd die beneden de EU regels liggen. Het afschuiven door supermarkten van de verantwoordelijkheid voor dierenwelzijn op de overheid is dus een wat gemakkelijke, en voor de supermarkten weinig schade opleverende, strategie.

Supermarkten zijn een zeer belangrijke schakel in de veehouderijketen. Zij hebben de mogelijkheid en de macht om duurzame ontwikkelingen aan te sturen en te beïnvloeden. Een goed voorbeeld zijn de scharreleieren. Al in de jaren 80 heeft Albert Heijn, mede door de invloed van maatschappelijke organisaties, besloten om de legbatterij eieren uit de schappen te halen. Eind jaren 90 hebben alle supermarkten in Nederland dit voorbeeld gevolgd, weliswaar onder maatschappelijke druk, maar het was ook niet zo'n pijnlijke maatregel voor de supermarkten, want de marge op deze eieren is groter. Op deze manier kan de supermarkt zich profileren met Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) en de klanten blijven wel komen. In onder andere Zwitserland en Engeland profileren enkele supermarkten zich op het gebied van dierenwelzijn. Zij stellen bepaalde eisen aan de producten en verkopen keurmerken met bovenwettelijke dierenwelzijnseisen. In Zwitserland concurreren de Migros en de Coop met elkaar op het gebied van MVO. Als de ene supermarkt een stap vooruit zet, gaat de ander dat ook doen. Dit soort voorbeelden zijn helaas niet zo duidelijk te vinden in Nederland. Albert Heijn heeft wel jaren lang voorop gelopen op het gebied van duurzaamheid, maar heeft met de prijzenoorlog een proces in gang gezet waarbij de prijs veel belangrijker is dan de kwaliteit. Leveranciers worden onder druk gezet om zo goedkoop mogelijk te produceren en dat is meestal niet bevorderlijk voor het dierenwelzijn. Albert Heijn wil niet meer voorop lopen, maar vindt dat andere supermarkten ook wat doen. Nu de prijzenoorlog wat geluwd is, komt er misschien wat meer ruimte voor een kwaliteitsslag.

Consumenten

Consument

Dé consument bestaat niet. Er is een groep zeer idealistische consumenten die grotendeels biologische en anderszins verantwoorde producten koopt en er is een groep die dat af en toe doet en mogelijk overgehaald kan worden om veel meer verantwoorde producten te kopen. Volgens economen is 40-50% van de mensen geneigd zich overwegend als calculerende burger te gedragen. Deze groep is minder gemakkelijk tot een meer verantwoord (want duurder) aankoopgedrag te over te halen. Een groot deel van de consumenten beweert overigens in enquêtes 15-20% meer te willen te willen betalen voor diervriendelijker producten, maar bij lang niet iedereen wordt deze intentie daadwerkelijk omgezet in een ander gedrag.

Er zijn veel onderzoeken gedaan naar het oordeel van burgers over de veehouderij en het welzijn van dieren in de veehouderij, zowel in Nederland als in EU verband (Eurobarometer). Het blijkt dat de geënquêteerde personen over het algemeen (gemiddeld meer dan 70%) een zeer negatief beeld hebben over het welzijn van dieren. De geënquêteerden zijn het meest negatief over de vleeskuiken- en leghennenhouderij en het meest positief over de melkveehouderij. De mensen hebben een zeer algemeen beeld van de veehouderij. Als belangrijke attributen voor een beter welzijn van dieren worden vooral genoemd: het verstrekken van stro, naar buiten kunnen gaan, meer ruimte, goede dodingsmethoden, goed en minder transport en gezondheid (schone omgeving). De kennis over het welzijn van dieren is zeer beperkt en men geeft ook aan niet alles te willen of hoeven weten. Men vindt dat overheid en bedrijfsleven (inclusief supermarkten) het maar goed moeten regelen.

Eenmaal in de supermarkt vertonen consumenten vooral routinematig gedrag en nemen snel (binnen enkele seconden) hun aankoopbeslissing. Vlees en andere (dagelijkse) dierlijke producten zijn '*fast moving consumer goods*'. De keuze wordt in eerste plaats bepaald door routines en gewoontes en een afweging van alternatieven treedt nauwelijks op. In tegenstelling tot de burger die door middel van een enquête wordt gedwongen na te denken, doet diezelfde persoon dat in de supermarkt niet. De consument legt nauwelijks verband tussen zijn consumptie en de gevolgen voor de productiewijze. Bovendien heeft hij het idee dat een diervriendelijke aankoop slechts een marginale invloed heeft op de markt. Hij ziet niet hoe zijn gedrag de situatie kan veranderen, want anderen doen het ook niet. Het vertrouwen in keurmerken is niet zo groot. Er is een woud aan keurmerken en de claims kloppen niet altijd. Soms worden er misleidende mooie plaatsjes op de verpakking geplaatst, zoals bijvoorbeeld een kip in een groene wei op een doosje scharreleieren.

Er treedt ook een vorm van zelfbescherming op: consumenten sluiten zich af van verontrustende communicatie. Zij willen eigenlijk helemaal niet horen (bijvoorbeeld door voorlichting) dat ze tot nu toe

ongelijk hebben gehad en hun gedrag moeten veranderen. In het licht van het routinematige gedrag is dat ook lastig: er moet meer tijd (zich verdiepen in de kwaliteit en claims van de verschillende producten) en geld (het zijn vaak duurdere producten) in gestoken worden.

Kloof tussen burger en consument

Als schuldige van het achterblijven van een duurzamer consumptiegedrag wordt vaak de kloof tussen burger en consument genoemd. In enquêtes geeft de burger er blijk van dat hij of zij het welzijn van dieren heel belangrijk vindt en dat er nog veel moet verbeteren. Als consument koopt diezelfde burger toch het goedkoopste, minder diervriendelijk geproduceerde vlees. Dit dualistische gedrag zal er wel zijn maar dit kloofdenken leidt ook tot een pastelling en tot weinig ideeën over hoe de kloof overbrugd kan worden. Er zijn verschillende verklaringen voor te geven (zie hierboven) en misschien is die kloof wel niet zo groot als we denken. Een simplistische benadering zal zeker niet leiden tot oplossingen. Alleen voorlichting aan consumenten is onvoldoende om het gedrag te veranderen. Een belerend vingertje van de overheid kan als bemoeizucht worden ervaren. Hoe dan ook, de (vermeende) kloof tussen burger en consument zal verkleind moeten worden om vooruitgang te kunnen boeken. Daarom zal zo dicht mogelijk bij de winkelvloer de confrontatie met de consument moeten worden aangegaan. Ten eerste kan dat door ongewenste producten niet aan te bieden (dus geen keuze bieden) en ten tweede door de consument te verleiden de goede en gewenste producten te kopen en daar een goed gevoel bij te laten krijgen, nadat diezelfde persoon als burger eerst goed geïnformeerd is.

De Dierenbescherming

Uiteraard ziet de Dierenbescherming het liefst dat boeren massaal op scharrel of biologische wijze hun vee gaan houden, dat supermarkten scharrel, biologische en vegetarische producten op grote schaal gaan aanbieden en dat consumenten in grote getale scharrel, biologische en/of vegetarische producten gaan kopen. De Dierenbescherming zal zich hiervoor dan ook krachtig blijven inzetten. Maar de realiteit gebiedt te onderkennen dat de marktaandeelen van deze producten weliswaar groeien, maar dat het nog vele jaren kleine nichemarkten kunnen blijven. De Dierenbescherming wil zich ook inzetten voor een beter leven van de miljoenen dieren in de gangbare veehouderij. De strategie van de Dierenbescherming om het welzijn van landbouwhuisdieren te verbeteren omvat een drietal tactieken, populair aan te duiden als 'duwen, trekken en tussenwringen'. Met het omhoogduwen van het minimumniveau zet de Dierenbescherming zich er nationaal, Europees (bij de Raad van Europa en de EU) en mondiaal (bij OIE en WTO) voor in dat er voor alle diergroepen wettelijke minimum welzijnsnormen komen, welke regelmatig geëvalueerd en verhoogd worden. Met de tactiek van het trekken aan het topsegment streeft de Dierenbescherming ernaar dat biologische en scharrelproducten een zo groot mogelijk marktaandeel krijgen. Voor veel veehouders en consumenten blijkt overstappen op scharrel en biologisch echter een te grote stap. Om naar het einddoel van een optimaal dierenwelzijn te gaan moeten zij tussenstappen zetten. Tussensegmenten, tussen het minimum en het topniveau in, met dierenwelzijnsnormen en verkoopprijzen die voor grote groepen veehouders respectievelijk consumenten haalbaar zijn, moeten die tussenstappen mogelijk maken. Naarmate meer consumenten en veehouders zo'n tussenstap zetten, wordt de kans groter dat de dierenwelzijnsnormen uit het tussensegment deels en uiteindelijk geheel opgenomen worden in de gangbare veehouderij en het minimumniveau zo geleidelijk aan stijgt.

Met het omhoog duwen van het minimumniveau en het trekken aan het topsegment zal de Dierenbescherming beslist doorgaan, maar zij wil daarnaast de komende jaren meer in gaan zetten op de tactiek van het neerzetten van tussensegmenten. Dat betekent dat de Dierenbescherming zich ook op de verwerkende industrie, de detailhandel en de consument is gaan richten. Twee concrete projecten zijn inmiddels gerealiseerd. Tussensegmenten voor kip (de Volwaard kip) en varkensvlees (Jumbo Bewust Varkensvlees) liggen in diverse supermarkten, met een kenmerk van de Dierenbescherming op de verpakking. Dit geeft een duidelijk signaal aan consumenten dat het product een belangrijke stap is in een beter welzijn voor dieren.

Discussie en conclusies

Verantwoordelijkheid is een moreel aspect en dus een niet-economisch principe. In een ideale wereld zou verantwoordelijkheid niet te koop moeten zijn en ook zou hiervoor geen geld gevraagd moeten worden. Het zou een inherent/intrinsiek aspect van elk product moeten zijn. Puur economische overwegingen zijn daarom een slechte drive voor welzijnsverbeteringen. In de huidige tijd zijn eigen verantwoordelijkheid, individualisme en deregulering de trends. In een dergelijk klimaat is het niet terecht de consument de schuld te geven en hem de verantwoordelijkheid in de schoenen te schuiven voor het (voort)bestaan van dierenvriendelijk geproduceerde producten op de markt. Elke speler in het

veld wijst naar de ander: de overheid naar het bedrijfsleven en de consument (het dogma 'van zorgen voor naar zorgen dat'), het bedrijfsleven naar overheid en consument ("wij produceren wat de markt vraagt") en de consument wil dat overheid en bedrijfsleven (inclusief supermarkten) het gewoon goed voor ze geregeld hebben. Deze patstelling zal niet snel tot een omslag leiden. Er moet iemand zijn die de patstelling doorbreekt. Maar wie heeft de verantwoordelijkheid voor het verbeteren van het dierenwelzijn en daarmee de voedselkwaliteit? Het antwoord is dat alle spelers in het veld een belangrijke rol hebben en hun verantwoordelijkheid moeten nemen. Een combinatie van maatregelen en samenwerking is noodzakelijk om een verschuiving in gang te zetten. Het afschuiven van verantwoordelijkheid naar een ander moet niet meer geaccepteerd worden.

Overheid

De overheid moet zo hoog mogelijke minimumnormen voor dierenwelzijn voor alle landbouwhuisdieren vastleggen in (Europese) wetgeving en deze controleren. Mede vanwege de export van een groot deel van de dierlijke producten en de daarmee gepaard gaande concurrentie is het nodig om een bodem neer te leggen.

Ter ondersteuning van systemen met een bovenwettelijk dierenwelzijn zal een goed etiketteringsstelsel moeten worden ontwikkeld. Het zal duidelijk herkenbaar moeten worden volgens welke (dierenwelzijns)normen het product geproduceerd is. De etikettering is uniform en goed herkenbaar. De consument wordt door de overheid en de marktpartijen uitgebreid voorgelicht over de inhoud van de kwaliteitssystemen. Waar nodig moet het prijsverschil tussen diervriendelijke en dierenvriendelijke producten worden verkleind, bijvoorbeeld door een heffing op dierenvriendelijke producten (van buiten de EU).

Bedrijfsleven

Het bedrijfsleven zegt dat ze best willen produceren wat de consument vraagt, als het maar betaald wordt. Maar deze afwachtende houding leidt tot niets. Het bedrijfsleven moet een visie ontwikkelen op waar ze in de toekomst naar toe wil. Het moet actief de ontwikkeling van diervriendelijke huisvestingssystemen stimuleren. Achterblijvers in de sector moeten niet de richting en de snelheid van de veranderingen bepalen, maar juist de voorlopers. In de eigen ketenkwaliteitssystemen moeten bovenwettelijke dierenwelzijnsnormen worden opgenomen. Consumenten moeten meer betrokken worden bij hoe dieren gehouden worden. Transparantie en eerlijke voorlichting zijn daarbij uitgangspunten.

Supermarkten

Supermarkten zeggen dat ze aanbieden wat de consument vraagt. Maar is dit wel waar? Weten supermarkten heel goed wat consumenten willen? Consumenten kunnen slechts kiezen uit wat ze in de supermarkten aangeboden krijgen en jawel, het aanbod wordt bepaald door diezelfde supermarkten. Deze willen graag meer huismerkproducten verkopen, want dan zijn ze minder afhankelijk van het prijsbeleid van de leverancier en kunnen ze over de hele wereld shoppen voor de goedkoopste prijzen. Heeft de consument hier nu echt om gevraagd? Dit valt zeer te betwijfelen. Als de supermarkt echt luistert naar de klant, of burger, kan hij ook als strategie producten die vanuit maatschappelijk oogpunt niet acceptabel zijn, uit de schappen weren. De burger verwacht toch dat de producten in de supermarkten goed zijn?

De eerste stap die supermarkten kunnen maken, en waarmee ze veel goodwill kunnen kweken, is het weren van producten die onder de meest dierenvriendelijke omstandigheden geproduceerd zijn. Zij moeten gaan inzien dat de verkoop van dierenvriendelijke producten gewoon 'not done' is, net als bijvoorbeeld de verkoop van producten verkregen uit kinderarbeid. De tweede stap is om in de Europe-GAP normen voor de dierhouderij minimaal de Europese regelgeving op te nemen en daarop te controleren. Deze regels moeten dan ook gelden voor dierlijke producten uit landen buiten de EU. De derde stap is om veel meer producten te verkopen van dieren die een beter leven hebben gehad, waarbij de welzijnsnormen bovenwettelijk zijn (tussenproducten). Aangezien deze producten niet veel duurder zijn dan de gangbare, kunnen ze de plaats innemen van de gangbare producten. Tenslotte kan het assortiment biologische producten sterk uitgebreid worden en aantrekkelijker geprijsd en gepositioneerd worden.

Als alle supermarkten, ook de achterblijvende discounters die nu nog uitsluitend op prijs concurreren, kwaliteit en MVO als een belangrijke marktstrategie zien, kan er een belangrijke vooruitgang worden geboekt voor het verbeteren van dierenwelzijn.

Consumenten

Het aankoopgedrag van consumenten speelt een belangrijke bij de positie van dieren in de veehouderij. Het is moeilijk het ingesloten gedrag van consumenten te veranderen. Toch blijft het van belang om de consument goed voor te lichten over hoe het voedsel wordt geproduceerd en hoe het gesteld is met het welzijn van dieren in de veehouderij. Een (langdurige) voorlichtingscampagne, waarbij de consument meer betrokken wordt bij het onderwerp, is nodig om bewustwording en daarmee mogelijk op termijn gedragsverandering te bewerkstelligen. Het geven van negatieve beelden kan de consument weliswaar enigszins afstoten en hij kan zich dan afsluiten van de beelden, maar toch is dit nodig om aan te geven dat de consument wel degelijk een rol speelt bij het verbeteren van het dierenwelzijn. Er moet echter op het moment van voorlichting wel een handelingsperspectief zijn. Verantwoorde producten moeten volop en in een breed assortiment verkrijgbaar zijn. Anders haakt de welwillende consument, die na het zien van voorlichtingsspotjes zijn gedrag wil bijstellen, al snel gefrustreerd af. Bovendien moeten de producten goed herkenbaar en betrouwbaar zijn door de labelling. Producten krijgen meer toegevoegde waarde als ze bovendien meer claims dan alleen dierenwelzijn hebben.

De Dierenbescherming

De Dierenbescherming blijft voorlichting geven aan het publiek en via de politieke band proberen het welzijn van dieren door overheidsbeleid en wetgeving te verbeteren.

Wanneer de introductie van tussensegmenten succesvol is en het kenmerk van de Dierenbescherming daadwerkelijk consumenten ertoe aanzet om in plaats van gangbaar vlees, de diervriendelijker tussensegmenten te kopen, kan de Dierenbescherming deze activiteit uitbreiden met meer producten en segmenten. Zo draagt de Dierenbescherming haar steentje bij aan voorlichting aan en gedragsverandering bij de consument.